

De voormalige steenfabriek "De Panhoven" is omgetovert tot een recreatief terrein. Foto: Mark Hendriks

Het is tijd dat recreatieondernemers op zoek gaan naar creatieve manieren om het rendement van de sector omhoog te schroeven en daarbij de kwaliteiten van omgeving en landschap te verhogen. In het innovatieprogramma Recreatie en Ruimte, op initiatief van enkele recreatieondernemers in 2008 gestart, wordt naar mogelijkheden gekeken waarin recreatieondernemers ook het beheer van het landschap meenemen.

De recreatieondernemer als landschapsbeheerder

Inrichtingsplan voor het project Waterdunen.

‘Deze steenoven slaapt, maar kan wanneer nodig meteen tot leven worden gewekt.’ Erna Kruitwagen wijst naar de 30 meter hoge schoorsteen, die hoog boven de oude oven uittorent. ‘Die is vorig jaar opgeknapt. Is het niet prachtig?’ Ze vervolgt haar verhaal, over stokers die met het blote oog de temperatuur in de oven schatten, over de modderman die door te proeven het juiste kleimengsel maakte, over de kinderen die na schooltijd duizenden stenen in de droogrekken moesten omdraaien. Haar toehoorders, een stel Noord-Hollandse toeristen op leeftijd, zijn zichtbaar onder de indruk. ‘Knap zeg, hoe zo’n steenfabriek in die tijd was georganiseerd’, vindt een man met wandelstok. Een kranige dame spreekt met schorre stem: ‘Het was echt wel aanpotten hoor, als je hier werkte.’ Erna Kruitwagen weet er alles van. Sinds de steenfabriek van haar schoonfamilie, De Panoven in Zevenaar, tijdens de woningcrisis van 1982 het vuur doofde, knokken zij en haar man voor het voortbestaan van dit prachtige industrieel erfgoed langs de winterdijk van de Rijn. ‘Toen de fabriek zijn deuren sloot, hebben we direct de mogelijkheden van dit terrein onderzocht’, vertelt Kruitwagen bij een kop koffie in een tot restaurant omgebouwde droogloods. ‘We wilden dit complex behouden. De bijzondere gebouwen, de oven, de ligging nabij de rivier, de kleiplassen in de uiterwaarden:

daarmee kun je jezelf onderscheiden, het is een plek waar je een totale beleving meemaakt, van klei via steen tot huis.’

Kampeerrecreatie

Kruitwagen en haar man toverden De Panoven de afgelopen 25 jaar om tot een recreatief terrein, met verblijfsrecreatie, museumonderdelen – over het fabrieksverleden – horeca en sport en spel. Op de Panoven kan iedere bezoeker zijn eigen arrangement samenstellen. Kruitwagen: ‘Je kunt hier overnachten om per fiets de omgeving te verkennen. Je kunt hier met een schoolklas een hele middag vertoeven met activiteiten en rondleidingen. Je kunt hier kamperen en ’s avonds luisteren naar de sagen en legenden van het riviereengebied. En je kunt hier een congres houden met diner.’ En daar blijft het wat Kruitwagen betreft niet bij. ‘We hebben nog plannen om activiteiten te ontplooiën op de aanpalende gronden, die in handen zijn van de gemeente, maar amper worden beheerd. In ruil voor het onderhoud willen we iets met kampeerrecreatie en een speelbos bij de plassen verderop.’ De Panoven is een van de voorbeeldprojecten in het innovatieprogramma Recreatie en Ruimte, dat op initiatief van enkele recreatie-ondernemers in 2008 is gestart. De initiatiefnemers – onder leiding van Cees Slager van vakantieparkmagnaat

Legenda:

- duin met pannen
- duin met vallei
- duintje in slijk/schor
- eiland (zand/schelp)
- priel/geul
- hoogte/kade
- zoete erven
- zoetwaterkanaal met gemaal
- zoutwaterkanaal met in/uitlaat
- kwelsloot
- dijk
- slijk
- schor/grasland
- relief mede ter inpassing bebouwing
- broedeiland
- recreatierand
- zoekruimte zilte teelven
- ruimte voor nadere invulling
- behoud bestaande bebouwing
- behoud karakter 't Killeetje
- behoud karakter 't Zandertje
- horeca/bezoekerscentrum
- erf met bebouwing met woonfunctie of recreatieve functie
- erf met bebouwing met woonfunctie
- optie uitbreiding Schoneveld
- grens camping
- grens verblijfsrecreatie
- naaktstrand
- strandpaviljoen
- hoofdontsluiting via slag
- hoofdontsluiting via slag: optie
- panoramaweg
- fietspad/route
- landschapscircuit
- wandelpad/route
- parkeren op maaiveld (ingepast)
- gebouwd parkeren
- uitzichtbordes en uitzichtpier

Molecaten – maken zich zorgen over de stand van de Nederlandse recreatie. Het wordt tijd dat recreatieondernemers op zoek gaan naar creatieve manieren om het rendement van de sector omhoog te schroeven en daarbij de kwaliteiten van omgeving en landschap – toch de visitekaartjes – te verhogen. De zorg van de ondernemers sluit aan bij een boodschap die de VROM-raad al in 2006 liet horen. In het advies Groeten uit Holland roept het adviesorgaan op tot regionale samenwerking tussen recreatieondernemers – en het maken van zogenoemde regionale beeldverhalen – en een flexibele omgang met ruimtelijkeordeningsregels door lokale overheden. Onderwerpen die centraal staan

'Het initiatief moet van de eigenaar komen'

Anja van Norel wethouder ruimtelijke ordening en recreatie, gemeente Zevenaar

in het innovatieprogramma, leggen Niek Hazendonk en Rob Berkers uit. Hazendonk is namens het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) medewerker van het innovatieprogramma, Berkers vanuit het Kenniscentrum Recreatie.

De komende maanden gaan zij op zoek naar *best practices*, zodat andere ondernemers tot innovatieve maatregelen kunnen komen. 'Ondernemers moeten met elkaar bijvoorbeeld kunnen komen tot een toeristisch product, waarmee ze hun regio op de kaart kunnen zetten. Dat betekent samenwerken en het trainen van vaardigheden.' Een ander punt is volgens Hazendonk en Berkers dat recreatie en ruimtelijke ordening te ver van elkaar staan. 'Bij gebiedsontwikkeling moeten we inzien dat recreatieondernemers volwaardige partijen zijn, die best wat voor elkaar kunnen krijgen in het landschap.'

Natuurbeleving

Niet voor niets behoort het project Waterdunen in Zeeuws-Vlaanderen tot de pilots. Arno Boomert, eigenaar van de plaatselijke camping Napoleonhoeve, dacht eind jaren negentig al na over de recreatieve toekomst van het gebied tussen Groede, Breskens en Nieuwvliet. Hij kwam tot de conclusie dat het recreatieve product van de regio de houdbaarheidsdatum naderde. 'Het aanbod van mijn camping en de mogelijkheden in de omgeving sloten niet meer aan bij de wensen van de hedendaagse toerist', vertelt Boomert in zijn villa in het buitengebied van Nieuwvliet. 'Dus moet je vernieuwen. En omdat ik wist dat hier een claim lag voor honderden hectares aan bos en natuur, moest dat nieuwe product geen Scheveningen of Knokke worden, maar inspelen op de kansen van natuurbeleving. Kwelders en schorren, de aanwezigheid van trekvogels, de monding van de Westerschelde: dat zijn de attracties waarvoor toeristen straks naar Napoleonhoeve komen.' Later klopte ook het waterschap aan bij Boomert en zijn partners – hij werkte inmiddels in een gebiedscommissie samen met provincie, gemeente en Het Zeeuwse Landschap. Het gebied was door Rijkswaterstaat benoemd tot zwakke schakel, waardoor de dijk naar binnen toe moet worden versterkt.

Hutten op palen

Door ontwerp bureau VHP zijn alle noodzakelijke ingrepen vastgelegd in een inrichtingsplan. De bedoeling is dat de Oud- en Jong Breskenspolder worden heringericht tot zilte natuur. De camping – inmiddels onderdeel van de Molecaten Groep – verhuist

Hoe kijkt u aan tegen de ontwikkelingen op De Panoven?

'Het recreatieterrein is een aanwinst voor het gebied. De activiteiten die ze aanbieden, de prachtige gebouwen, ik kan daar alleen maar positief over zijn.'

Hoe verklaart u de onvrede over de gemeente bij eigenaresse Erna Kruitwagen?

'Ik ben enigszins verbaasd over de rechtlijnigheid van mevrouw Kruitwagen. Zowel de gemeente als de Panoven vindt het gebied zeer waardevol. Als gemeente hebben we een visie op dat gebied. Bijvoorbeeld de aanpalende plas willen we de sterrenwacht vestigen, de natuur versterken, met eventueel ruimte voor daghoreca. Dat dit niet aansluit bij de ideeën van mevrouw Kruitwagen kan gebeuren. Maar het lijkt mij dat we op een lijn kunnen komen, want er zijn nog andere mogelijkheden, zoals dat speelbos of jeugdspelen.'

Wordt de onvrede niet veroorzaakt doordat het bestemmingsplan tegenhoudt dat De Panoven ROC-leerlingen kan inzetten voor het onderhoud?

'Het is lovenswaardig dat mevrouw Kruitwagen jongeren via een leer-werktraject aan een diploma wil helpen. Maar ze vergeet te vertellen dat het om zwerfjongeren gaat die niet uit Zevenaar komen. Deze jongeren komen met een begeleider drie tot zes maanden op de Panoven wonen. Daarmee krijgt een recreatieve bestemming een woonfunctie. Als gemeente kunnen we dat niet toestaan.'

Voor De Panoven is het wel de oplossing het kostbare onderhoud van het industriële erfgoed voor elkaar te krijgen?

'Dat klopt, maar de gemeente ziet liever dat die oplossing in de recreatie en toerisme wordt gezocht.'

Betaalt de gemeente mee aan het onderhoud van de schoorsteen?

'Dat is een rijksmonument, waar de gemeente geen geld in kan steken.'

Het is toch een waardevol object voor Zevenaar.

'Dat klopt. Daarom willen we ook meedenken over alternatieve financieringsmogelijkheden. Maar het initiatief moet wel van de eigenaar komen.'

En die wil jongeren inzetten?

'Dat is voor de gemeente dus geen optie.'

door de dijkversterking landinwaarts, temidden van nieuw aan te leggen duinnatuur. Op de camping zelf worden oude stacaravans vervangen door nieuwe en bungalows. Langs de grens van camping en natuurgebied verrijzen avontuurlijke verblijfsaccommodaties, zoals hutten op palen. Boomert ziet het helemaal zitten: 'Buitendijks heb je zon, zee en strand. Binnendijks wilde natuur en vogels.' Ondanks dat De Panoven en Waterdunen opgenomen zijn in het innovatieprogramma en de betreffende provincies beide initiatieven voor de volle honderd procent steunen, stuiten Erna Kruitwagen en Arno Boomert lokaal op weerstand. Boomert: 'Voor Waterdunen krijgt landbouwgrond een nieuwe functie. De agrariërs weigeren echter hun land te verkopen. Met succes hebben ze een tegenbeweging

opgezet.' Die beweging voert via de website www.waterdunennee.nl actie tegen de plannen om landbouwgronden terug te geven aan de natuur. Volgens de tegenstanders is ontpolderen in deze tijd van voedsel-schaarste een doodzonde, kan de bescherming tegen overstromingsgevaar op andere wijze plaatsvinden en is het maatschappelijk belang van Waterdunen onvoldoende bevestigd. Arno Boomert schudt het hoofd: 'Ik heb hier de cijfers. De economische spin-off van Waterdunen is berekend op 19 miljoen euro per jaar. Weet je wat dat betekent voor al die lokale ondernemers hier in de dorpen. De regionale economie loopt nu achteruit, maar kan met Waterdunen weer een impuls krijgen.'

JAAP LENGKEEK

emeritus hoogleraar sociaal-ruimtelijke analyse van Wageningen UR, heeft nu een bureau voor onderzoek en advies.

Hoe zou de recreant van de toekomst eruit zien? Denken over de toekomst is een bezigheid, die zelden los staat van wat men graag wil. Ondernemende geesten, die hun producten ook in de toekomst willen aanbieden, zien een nieuwe, individualistische, kritische consument, die op maat bediend wil worden en een gedifferentieerde markt. Zelf ben ik gerustgesteld dat er in het recreatiegedrag een voorlopig onontkoombare constante zit. Dat komt omdat ik als trage onderzoeker nog steeds probeer de recreant, die we al zo lang kennen, volledig te doorgronden. Veel is er de afgelopen decennia in onze cultuur en bevolkingssamenstelling veranderd. Maar, mensen wandelen en fietsen nog en masse sinds de grote uittocht op mooie dagen in de jaren vijftig begon. Beide activiteiten behoren nu ruim een halve eeuw tot de favoriete recreatiebezigheden. Ik wed op nog een halve eeuw zo door.

Toch verwacht ik meer dan dat. Recreanten verschillen ten minste in motivaties. Dat is inmiddels doorgedrongen tot grote terreinbeheerders zoals bijvoorbeeld Staatsbosbeheer. Deze baseert het beleid nu op motiefgroepen. Ik verwacht dat voor degenen die amusement als motivatie hebben, op zoek naar nieuwe gags, inderdaad veel veranderlijk zal zijn. De dynamiek zit in de wereld van pret. Degenen die even eruit willen, zullen blijven wandelen en fietsen. Recreanten die wat willen weten van de wereld zullen meer erfgoedplekken aflopen of speciale nieuwe natuur bekijken. Maar, een groeiende groep zal zich zoveel mogelijk willen verwijderen van de hiervoor genoemde typen recreanten. Dus, geen "recreant" willen zijn maar ontdekkingsreiziger op zoek naar hun eigen ideale verbeeldingswereld. Daar past een massaproduct niet bij en vermoedelijk ook minder op maat gesneden aanbod, maar alleen een mogelijkheid die ze zelf creëren.

Wat op al deze motiefgroepen veel invloed zal hebben, is de satellietgestuurde informatie, zoals Google Earth en GPS. De recreatieve productzoekers zullen hun informatie gemakkelijk en zeer gedifferentieerd kunnen vinden. De explorers, die zich van de doorsnee recreanten losmaken, zullen veel beter hun eigen plekjes kunnen vaststellen. Bijvoorbeeld, voor wie alles wil weten van de hunebedden, biedt internet al een gedetailleerd overzicht van elk van de 54 relicten, inclusief een verwijzing naar de beschrijvingen uit 1925 van de grootvader van de Nederlandse prehistorie, Albert van Giffen. Op Google Earth kan men de precieze ligging nog eens bekijken.

Maar voorlopig verandert er niet zoveel. Ondanks erkenning van de verschillen in motivaties blijken de meeste mensen in recreatieve natuurterreinen de paaltjesroutes te volgen of dezelfde padenpatronen. Er is bovendien een modegevoeligheid in recreatie, die zoals goede mode betaamt, door de grote massa gezamenlijk wordt omarmd. De hippe gepensioneerden fietsen veel. Ze tillen hun moderne uniseks fietsen van de drager achterop de auto. En op pad zijn ze, alleen, met z'n tweeën of met een paar vrienden. Als ze wandelen zwaaien ze verwoed met Nordic walking-stokken, met een lichaamsbeweging die doet denken aan de tijd van de Paasheuvel: de paden op de lanen in.

Een dijk van een delta

Desondanks besloot de gemeente Sluis niet meer aan het project mee te werken. 'Het is jammer, maar het project komt er niet door in gevaar', houdt Boomert de moed erin. 'De provincie voert nu de regie en heeft onlangs een inpassingsplan gemaakt, een gevolg van de nieuwe ruimtelijkeordeningswet. En het geld is ook geregeld, onder meer uit het Fonds Economische Structuurversterking.' Een dergelijke zonnige toekomst lijkt op De Panoven verder weg. Ook al hebben Erna Kruitwagen en haar man een mooi recreatieterrein gerealiseerd, vijftigduizend bezoekers per jaar is te weinig. Daarbij komt de kostbare zorg voor het prachtige erfgoed. De restauratie van de schoorsteen kostte anderhalve ton. En als je maar 25.000 van

het rijk krijgt, moet je op zoek naar andere middelen. 'Van de gemeente hoeven we niks te verwachten', verklaart Kruitwagen als we een rondje over het terrein maken. 'Het is een rijksmonument, dus ze hebben geen geld over voor het onderhoud. Maar ze komen wel met gasten hier op de foto.'

Wat Kruitwagen nog het meest steekt, is dat ze in haar zoektocht naar innovatieve oplossingen voor het onderhoud jarenlang door de gemeente is tegengewerkt. 'Ons idee is om de gebouwen te laten onderhouden door scholieren die op het ROC in een leerwerktraject zitten. Ze komen hier dan een paar maanden, halen hun diploma en beheren zo ons erfgoed. Dit betekent wel dat een gebouw naast een recreatieve bestemming ook de bestemming "maatschappelijke doelen"

moet krijgen. Zo'n simpele juridische handeling krijgen we op het gemeentehuis niet voor elkaar.' Kruitwagen is boos: 'Het lijkt wel of de gemeente ons weg wil hebben, zodat ze op deze grond huizen kunnen bouwen.' Toch zit Kruitwagen niet bij de pakken neer. Onlangs liet ze de visie Een dijk van een delta opstellen, waarin de positie van De Panoven in de context van het rivierengebied en in relatie tot andere recreatieondernemers nader wordt geduïd. En de deelname aan het Recreatie en Ruimte-programma ziet ze als nuttige investering. 'Nu kost het nog tijd en energie, maar ik hoop dat op termijn het nieuwe denken over recreatie en landschap doorwerkt in het lokale beleid.'

MARK HENDRIKS